

ALLIANTIE BURGERSCHAP

Magazine over de stand van het burgerschapsonderwijs in Nederland

INTERVIEWS met
schoolleiders

Vier jaar **ONDERZOEK**:
dit zijn de resultaten

**BURGERSCHAPS-
ONDERWIJS:**
hoe werkt dat?

INHOUDSOPGAVE

3	Voorwoord Leon Henkens
4	Het democratisch pedagogisch offensief van Micha de Winter
6	Wat werkt? Hessel Nieuwelink
9	Arie Slob: Elke school een eigen kleur
10	Portret Lyceum Schöndeln, Roermond (VO)
12	Resultaten spiegelen met Geert ten Dam & Anne Bert Dijkstra
14	Burgerschap meten
18	De IG over de rol van De Inspectie
20	Portret Het Rijks, Nijmegen (VO)
22	Portret Alphons Laudyschool, Amsterdam (VSO)
23	Portret Swoaistee, Groningen
24	Overzicht Alliantie scholen

COLOFON

Alliantie Burgerschap is een samenwerkingsverband van de CED groep, Inspectie van het Onderwijs, KPC Groep, nationaal expertise-centrum leerplanontwikkeling SLO, Universiteit van Amsterdam en VOS/ABB. De Alliantie is gefinancierd door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder bronvermelding en schriftelijke toestemming van Alliantie Burgerschap.

© Alliantie Burgerschap, februari 2019

Oplage: 1.000 exemplaren

Vormgeving: MANZ

Realisatie: Frank van den Nieuwenhof cs

SECRETARIAAT

Drs. Irene de Kort

E: alliantie.burgerschap@gmail.com

T: 06-53 54 07 39

VOORWOORD

Naast kwalificatie zijn persoonsvorming en socialisatie de belangrijkste opdrachten van ons onderwijs. We willen onze kinderen immers voorbereiden op volwaardige participatie in de samenleving.

Lange tijd bleef de aandacht voor socialisatie in het onderwijs impliciet. Dat kon ook, zolang het onderwijs zijn wortels had in de gemeenschap waaruit het voortkwam. Dat veranderde met de ontzuiling van onze samenleving. De gemeenschapszin werd minder vanzelfsprekend.

Onze samenleving is individualistischer geworden. Moderne communicatie-technieken en de grotere mobiliteit hebben onze horizon verbreed. Ze hebben de grenzen van de gemeenschappen niet alleen vervaagd. Ze hebben er ook voor gezorgd dat we in aanraking komen met andere culturen, van dichtbij én ver weg.

De socialisatie-opdracht van het onderwijs vraagt door deze ontwikkelingen om meer aandacht. Aan het begin van deze eeuw kregen scholen zelfs de wettelijke opdracht om burgerschap in hun curriculum te verankeren. En dat is soms best ingewikkeld.

Niet alleen is de samenleving complexer geworden en hanteert niet iedereen dezelfde normen en waarden. Ook de diversiteit onder leerlingen en docenten is groter dan ooit. Scholen zullen zich moeten bezinnen op hun eigenheid, op wat voor gemeenschap ze zijn.

In de Alliantie Burgerschap hebben scholen en kennisinstellingen afgelopen jaren samengewerkt om burgerschapsonderwijs vorm te geven en te verbeteren. We hebben de kennis en vaardigheden van leerlingen op verschillende momenten gemeten. De resultaten hebben we telkens met elkaar geanalyseerd en besproken om samen het burgerschapsonderwijs verder te brengen. De wettelijke opdracht is ingevuld op een manier die past bij de identiteit van de deelnemende scholen.

Van deze ontwikkelingen doen we in dit magazine verslag. We hopen dat het u inspireert om op uw school burgerschapsonderwijs verder te ontwikkelen en de plek te geven die het verdient.

Leon Henkens, voorzitter Alliantie Burgerschap

‘HOOGSTE TIJD VOOR EEN DEMOCRATISCH PEDAGOGISCH OFFENSIEF’

Prof. dr. Micha de Winter

Als kroonlid van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling was emeritus hoogleraar Micha de Winter nauw betrokken bij de opkomst van het burgerschaps-onderwijs. We vroegen de invloedrijke pedagoog:

Hoe staat het burgerschapsonderwijs in Nederland ervoor?

“Om die vraag te beantwoorden moet je terug naar 2004, toen de Tweede Kamer besloot dat burgerschap een kernthema moest worden in alle vormen van onderwijs. De samenleving stond op z’n kop. Na de moord op Fortuyn trokken knokploegen op naar het Binnenhof. Marokkaanse jongens stonden te juichen na de aanslag op de Twin Towers en de moord op Van Gogh.

De politiek vroeg zich af of de cohesie in de samenleving nog wel sterk genoeg was. En als er maatschappelijke problemen zijn, dan kijkt men al gauw naar het onderwijs. Elke school in Nederland werd verplicht iets te doen aan burgerschap. De vraag hoe het burgerschapsonderwijs ervoor staat, is dus gerelateerd aan de vraag hoe het er met de samenleving voor staat.”

“Als we de situatie van nu vergelijken met de periode rond 2004, is de polarisatie eigenlijk nog veel breder geworden. Op scholen merk je dat kinderen niet meer met elkaar willen omgaan. Dat heeft iets te maken met de polarisatie die we aantreffen in de samenleving en in de politiek. Natuurlijk waren er altijd al ruzies tussen peergroups op school, maar nu gaat dat steeds meer langs religieuze, etnische en sociaal-culturele scheidslijnen.”

“Ik hoor veel docenten zeggen dat ze onderwerpen die in het verleden heel normaal waren, nauwelijks meer durven bespreken. Leerlingen worden radicaler in hun uitingen. Overigens gebeurt dit niet alleen in de grote steden. Ook in andere delen van het land, waar etnische en religieuze verschillen nauwelijks een rol spelen, is op scholen sprake van radicalisering. Dat is een groot verschil met 10-15 jaar geleden.”

“We verdedigen ons te weinig tegen de polarisatie, het religieus fundamentalisme en de tweedeling in de samenleving: krachten die de democratie ondermijnen. De ondermijning van democratie en humaniteit woekert voort. De voorstanders van de democratie moeten in de tegenaanval.”

“Democratische gezindheid zit niet in onze genen. Zeker in tijden van spanning hebben mensen de neiging om achter autoritaire leiders aan te lopen. Heel lang hadden we als referentiekader de tweede wereldoorlog en wilden we nooit meer een dictatuur. Maar voor jongeren van nu is de tweede wereldoorlog net zoiets als de 80-jarige oorlog. Dus dat referentiepunt zijn we grotendeels kwijt.”

“Als je een democratie in stand wilt houden, als alternatief voor dictatuur of anarchie, dan moet je jong beginnen om kinderen met dat idee vertrouwd te maken. Waarom is er eigenlijk democratie? Wat zijn de voor- en nadelen, welke vormen bestaan er? Wat zijn de alternatieven? Hoe ziet de samenleving eruit als er geen democratie is?”

“De school is een sociale ruimte die je prima kunt gebruiken om te leren hoe je verantwoordelijkheid draagt, samen beslissingen neemt, omgaat met verschillen of conflicten oplost. De school is een laboratorium voor de democratie.”

“Het gaat in het onderwijs nu naar mijn smaak veel over opbrengsten, methodes en evidence based handelen. Veel minder over wat we nou eigenlijk met het onderwijs nastreven. We vermijden de discussie over de waarden die in het onderwijs overgedragen moeten worden, waarschijnlijk omdat we het daar niet over eens zijn. En om ‘strijd’ te vermijden richten we ons op details en wetenschappelijke uitkomsten van bepaalde methodieken. Maar wie praat er met die kinderen over hoe zij tegen de samenleving aankijken, over hun identiteit? Wie praat er met kinderen van immigranten over hoe ze hier kunnen aarden of hoe dat nou precies zit met de scheiding tussen kerk en staat?”

“We moeten ons veel meer buigen over de vraag welke rol het onderwijs speelt in de samenleving van nu en die van de toekomst. Burgerschapsvorming moet niet alleen maar gaan over hoe je je hoort te gedragen, maar vooral ook over grote kwesties: hoe gaan we de steeds scherper wordende tweedeling in de samenleving tegen, hoe kunnen we ervoor zorgen dat we ‘de boel bij elkaar houden’?”

“Scholen hebben zich, aangezet door de politiek, teruggetrokken op hun cognitieve kerntaken. De maatschappelijke thema's zijn aan de kant geschoven. Het onderwijs heeft de logica van de markt overgenomen. Juist daarom is het tijd voor een democratisch pedagogisch offensief.”

ZORG VOOR
EEN VEILIG
KLIMAAT: VOOR
LEERLINGEN ÉN
LEERKRACHTEN.

WAT WERKT?

**HESEL NIEUWELINK,
HOGESCHOOL VAN AMSTERDAM**

Wat zijn de 'knoppen' waar je als school aan kunt draaien? Wat zijn de aanknopingspunten voor goed burgerschapsonderwijs? Wat werkt?

Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat scholen burgerschapskennis, -houdingen en -vaardigheden van leerlingen kunnen bevorderen. Het laat ook zien dat de ene school daar beter in slaagt dan de andere.

Hoewel de kennis van 'wat werkt' nog bescheiden is, zijn er wel punten die kunnen bijdragen aan de burgerschapscompetenties van leerlingen.

Dit overzicht geeft een korte samenvatting van de voornaamste kenmerken van effectief burgerschapsonderwijs die uit (inter)nationaal onderzoek naar burgerschapsonderwijs naar voren komen en ook op (sommige) Nederlandse scholen in de praktijk worden gebracht.

OPEN EN VEILIG SCHOOLKLIMAAT

Een open en veilig schoolklimaat is één van de belangrijkste aanknopingspunten voor bevordering van burgerschapscompetenties. Daarbij spelen verschillende elementen een rol. Centraal staat de relatie tussen leerling en leraar. Op scholen waar leerlingen die relatie als positiever ervaren en zich gerespecteerd en serieus genomen voelen, liggen de competenties van leerlingen hoger. Het gaat dan om elementaire factoren zoals een veilig leef- en werkklimaat voor leerlingen én leerkrachten.

Ook acceptatie, waardering en een omgeving waarin leerlingen kunnen zijn wie ze zijn worden gewaardeerd. Een ander element is de openheid ten opzichte van opvattingen. Ook als de leerkracht zo'n opvatting niet deelt.

Belangrijk is dat leerlingen hun opvattingen naar voren kunnen brengen, serieus genomen worden, mogen twijfelen en fouten mogen maken.

Ruimte voor diversiteit en het - zo nodig actief - zichtbaar maken van verschillen in opvattingen en achtergronden, zijn belangrijke elementen.

CURRICULUMBREDE AANPAK

Een curriculumbrede benadering betekent dat burgerschapsthema's, zoals omgaan met verschillen, tegenstellingen en conflicten, samenwerking en democratische

BIJ EEN SAMEN-
HANGENDE AAN-
PAK HOORT EEN
GEZAMENLIJKE
VISIE.

ELKE SCHOOL EEN
EIGEN KLEUR

waarden, worden verweven met verschillende vakken. Het kan dan gaan om vakken zoals wereld-oriëntatie, geschiedenis, maatschappijleer, gods-dienst en levensbeschouwelijke vorming. Afhan-kelijk van de thema's kan burgerschap ook een rol spelen in andere vakken, zoals bij leesonderwijs en talen, economie, wiskunde en techniek.

Zo zijn er scholen waar docenten wiskunde en maatschappijleer samen bepaalde thema's behan-delen: bij wiskunde leren leerlingen over de tech-niek van de statistiek, bij maatschappijleer over de inhoud van de bijbehorende vraagstukken.

SAMENHANGENDE AANPAK.

Bij een samenhangende aanpak draait het om de coherentie tussen de inhoud van het burgerschaps-onderwijs en de pedagogische en didactische doel-stellingen van de school.

De pedagogische aanpak (inclusief de omgang met leerlingen en de manier waarop leraren elkaar be-jegenen) en didactische werkvormen die aansluiten bij de leerdoelen, door leerkrachten worden voorge-leefd en door de leerlingen in de praktijk worden gebracht: alles grijpt in elkaar.

Belangrijk is ook dat de pedagogische en vak-didactische aanpak aansluit bij de leefwereld van jongeren. Dat geldt zeker ook voor werkvormen die ruimte geven aan gesprek, discussie en inbreng van leerlingen, met (positieve) aandacht voor verschil-lende perspectieven.

Bij een samenhangende aanpak horen een gezamenlijke visie van leraren op burgerschap en concreet uitgewerkte leerdoelen (welke kennis, houdingen en vaardigheden wil de school over-brengen?) die passen bij de onderwijsactiviteiten en onderdeel zijn van een samenhangende en school-brede aanpak. Daarbij is van belang dat de school inzicht heeft in wat leerlingen geleerd hebben en de opbrengsten toetst, in kaart brengt en betreft bij de inrichting van het onderwijs.

Dr. Hessel Nieuwelink is als lector aan de Hogeschool van Amsterdam betrokken bij de opleiding en na-scholing van leraren op het terrein van burgerschap.

Bron: Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Kohnstamm Instituut & Universiteit van Amster-dam, H. Nieuwelink, M. Boogaard, A.B. Dijkstra, E. Kuiper & G. Ledoux, 2016.

De afgelopen jaren heeft de Alliantie Burgerschap onderzocht hoe het burgerschapsonderwijs nog beter kan. Nu ligt er een mooie opbrengst. Scholen, docenten en leerlingen gaan hier ongetwijfeld veel plezier en profijt van hebben.

Dat doet me goed en daar wil ik de Alliantie ook via deze weg voor bedanken. Want gedegen burger-schapsonderwijs, waarin je bijvoorbeeld de waarde ontdekt van vrijheid, democratie en onze rechts-staat, is essentieel voor iedereen die opgroeit.

Ik draag daar zelf graag aan bij. Vanuit Den Haag ondersteun ik scholen door in de wet duidelijk te zijn over wat we van ze vragen op het gebied van burgerschapsonderwijs. Maar ook door het curri-culum onder de loep te (laten) nemen, zodat straks duidelijk is welke kennis en vaardigheden van leerlingen verwacht worden, en hoe je als school hieraan kunt werken.

Toch hoeven scholen niet te wachten op Den Haag, om hun burgerschapsonderwijs verder in te kleuren. Sterker nog: aangezien we van elke school vragen om dit onderwijs een eigen kleur te geven, kunnen ze uitbouwen wat ze nu al doen door een

schoolbrede visie op burgerschap te formuleren, die sturing geeft aan het onderwijsprogramma, de onderwijsdoelen die daarbij horen en de manier waarop je die doelen gaat bereiken. Dat zal onge-twijfeld per school verschillen. Gelukkig maar. Want die verschillen, de unieke karakters en accenten maken het onderwijs in ons land zo veelzijdig.

In al die verscheidenheid zijn de ervaringen en inzichten van de Alliantie extra welkom. Want met de opbrengst van de Alliantie in de hand, kan elke school inschatten wat er bij hén goed zal werken. Om zo het burgerschapsonderwijs met een plan-matige aanpak permanent naar een hoger niveau te tillen. Het klinkt mij als minister én als oud-docent als muziek in de oren.

Met de inspanningen van betrokken directeuren, schoolleiders en docenten gaan we er hopelijk in slagen om van nieuwsgierige leerlingen, generatie na generatie, betrokken burgers te maken. Ik wens iedereen hierbij veel succes én plezier. Ik kan mij maar weinig mooiere opdrachten voorstellen.

Arie Slob, Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media

‘ANTWOORDEN ZIJN VEEL MINDER BELANGRIJK DAN VRAGEN’

Portret: Rob Menting, locatie-directeur
Lyceum Schöndeln, Roermond

SOCIALISATIE
IS EEN HOOFD-
DOEL, GEEN
TOEVALLIG BIJ-
EFFECT.

Wat maakt het Schöndeln zo’n bijzondere school?

“De informele sfeer tussen leerlingen en medewerkers. En we denken met veel mensen intensief na over hoe we leerlingen kunnen leren wat ze moeten leren. Dat betekent niet dat alles koek en ei is, hoor. We hebben zo onze uitdagingen.”

Burgerschap staat hoog op de agenda. Waarom?

“Ik zou een idealistisch antwoord kunnen geven. Maar de praktijk is dat we een schoolleiding hebben die het belangrijk vindt. We hebben niet alleen een rol bij de kwalificatie van leerlingen, maar ook bij de socialisatie en de persoonsontwikkeling. Socialisatie is een hoofddoel, geen toevallig bijeffect. Waarbij we overigens wel te maken hebben met een infrastructuur die aanmerkelijk dunner is dan bij kwalificatie. Als je er niet bij zegt waaraan een maatschappelijke stage moet voldoen, dan wordt het een kwestie van afvinken. Dan weet je dus niet of een leerling iets geleerd heeft.”

Hoe zou je burgerschapvorming dan moeten meten?

“Daar zijn we het nog niet over eens. Sommige vinden dat je er een vak voor zou moeten inrichten. Het gevaar is dat je dan kennistoetsen gaat maken,

terwijl burgerschap in mijn overtuiging gaat over vaardigheden, en nog meer over houding. Dat kun je niet meten met een traditionele toets. Je zult wel een vorm van beoordeling moeten hebben, zoals bijvoorbeeld bij profielwerkstukken. Maar hoe dat precies zou moeten, daar heb ik nog geen beeld bij.”

Hebben de metingen van de Alliantie geholpen?

“Burgerschap is een hoofddoel van onze school. Dat betekent dat we de verplichting hebben om te meten of we ons doel bereiken. De metingen van de Alliantie helpen ons om interventies te bedenken precies op die aspecten waar verbetering het meest rendeert.”

Wat is de essentie van burgerschapsonderwijs?

“Burgerschap is lokaal bepaald. Kinderen worden geen goede burgers als je ze alleen maar naar de Tweede Kamer sleurt. Dat worden ze wel als je ze laat nadenken over de problematiek van een wijk in hun eigen stad.”

“De essentie is dat je kinderen leert dat ze invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving. En dat je ze de vaardigheden aanleert om dat te doen. Hoe? Eerst en vooral gaat het om houding. Burgers zijn vaak wat verongelikt: ‘We kunnen er toch niks aan doen’.

Misschien is dat op sommige punten ook zo. Maar ik zou onze jeugd toch niet willen meegeven dat dat een gegeven is. Er zijn wel degelijk wegen om invloed uit te oefenen.”

“Ik lees vaak in schoolgidsen dat leerlingen worden voorbereid op de maatschappij. Maar daar zijn ze al onderdeel van. Als het gaat om jeugdbeleid, zie ik vooral mensen van mijn eigen leeftijd die daarover beslissen. Waarom nodigen we de mensen over wie het gaat niet uit? Jongeren willen best meepraten als je het op de juiste manier aan ze vraagt. En wat je leerlingen op deze leeftijd leert, dragen ze een leven lang mee. Ook als je ze leert dat ze géén inspraak hebben. Daar krijg je alleen maar die verongelichte houding: ik kan er toch niks aan doen, dus ik zorg maar goed voor mezelf.”

Hoe is het burgerschapsonderwijs georganiseerd? Welke plek heeft het in het curriculum?

“Eigenlijk geen. Het is nu geïntegreerd met levensbeschouwingen in de onderbouw en maatschappijleer, in de vierde klas. Daar sluiten ze af met een praktische opdracht waar ze een maatschappelijk onderzoek doen en eventuele oplossingen aandragen. Met enige regelmaat komen daar aardige dingen uit. We denken erover om leerlingen in de brugklas een maatschappelijke opdracht te laten kiezen, die ze in

het vierde jaar afsluiten.”

Wat werkt, en wat werkt niet? Anders gezegd: wat zijn de belangrijkste succesfactoren van burgerschapsonderwijs?

“Dat je leerlingen de indruk moet geven dat ze niet alleen met een opdracht van school bezig zijn, maar daadwerkelijk iets bewerkstelligen. Dat kan heel klein zijn. Onze docent levensbeschouwing heeft al jaren een armoedeproject. Leerlingen worden gekoppeld aan een instelling in Roermond die zich bezighoudt met armoedevraagstukken. Daar gaan ze mee aan de slag. Niet dat er altijd wereldschokkende oplossingen uitkomen. Dat hoeft ook helemaal niet. Want de antwoorden zijn veel minder belangrijk dan de vragen.”

Wat is jouw advies aan scholen die werk willen maken van Burgerschapsvorming.

“Ik denk dat je je doelen goed in beeld moet hebben. En je moet erover nadenken hoe je wilt vaststellen dat leerlingen ook daadwerkelijk stappen zetten. Als je dat niet doet, dan wordt het een verzameling losse activiteiten.”

Het onderzoek dat door Rovict voor de Alliantie wordt uitgevoerd is ontwikkeld aan de Universiteit van Amsterdam door de UvA-hoogleraren Geert ten Dam (l), inmiddels tevens collegevoorzitter, en Anne Bert Dijkstra (r).

We zochten de grondleggers van het burgerschapsonderzoek en de Alliantie op in het Amsterdamse Maagdenhuis.

GRONDLEGERS BURGERSCHAPSONDERZOEK:

‘RESULTATEN KRIJGEN DIEPTE ALS JE ZE SPIEGELT’

Geert ten Dam: “De opzet was destijds om burgerschapscompetenties over een langere periode te meten, in samenwerking met scholen. Onderwijsprofessionals en wetenschappers die samenwerken aan verbetering van het burgerschapsonderwijs, dat was het uitgangspunt. De scholenpanels voor speciaal, basis- en voortgezet onderwijs zijn daar een prima instrument voor gebleken.”

Anne Bert Dijkstra: “Het onderzoek brengt de ontwikkeling van kennis, houding en vaardigheden van leerlingen op het gebied van burgerschap in kaart. Die informatie gebruiken de scholen om na te denken over de vorm waarin ze burgerschapsonderwijs willen aanbieden.”

Geert: “Een heel belangrijk aspect van de scholenpanels is dat scholen zich kunnen spiegelen aan de resultaten van andere scholen: ‘Bij ons zijn de resultaten zo, hoe kan dat? Hebben we een andere type leerlingen? Vinden we andere dingen belangrijk? Zijn onze docenten meer of minder betrokken? Met het onderzoek als aanleiding zijn er heel zinvolle gesprekken tussen scholen ontstaan. Resultaten krijgen diepte als je ze kunt spiegelen.”

Anne Bert: “Die spiegel, dat is een mooie beeldspraak. Soms zien scholen in een spiegel dingen die ze van zichzelf niet direct herkennen. Bij een school voor voortgezet onderwijs bleek bijvoorbeeld dat leerlingen veel meer vooroordelen hadden over migranten dan de schoolleiding zich

realiseerde. Dat heeft geleid tot een aanpassing in het curriculum. De school introduceerde een uitwisseling met leerlingen met een andere culturele achtergrond. Het mooie van een longitudinale meting is dat je in de jaren daarna kunt zien of die uitwisseling ook resultaten oplevert. Dat bleek inderdaad het geval.”

Er zijn nogal wat definities van burgerschap in omloop. Welke hebben jullie gekozen voor het onderzoek?

Geert: “We hebben vier maatschappelijke taken benoemd die exemplarisch zijn voor burgerschap. Je moet democratisch kunnen handelen: met meer- en minderheidsbesluiten kunnen omgaan, rechten van minderheden kunnen én willen respecteren en een democratisch gesprek kunnen voeren. Je moet maatschappelijk verantwoord kunnen handelen: jezelf, anderen en je omgeving niet schaden. Je moet ook kunnen omgaan met conflicten, want die zijn er altijd. En als laatste moet je kunnen omgaan met verschillen tussen mensen.”

“Vervolgens hebben we gekeken naar wat nodig is aan kennis, vaardigheden, attitude en reflectie om die vier taken goed te kunnen uitvoeren. Dan krijg je een matrix waarvan we alle elementen hebben gevuld met vragen zodat je betrouwbare en valide schalen krijgt. Belangrijk om erbij te vermelden dat het onderzoek zo is ingericht dat we kunnen corrigeren voor sociaal wenselijke antwoorden.”

Anne Bert: “Het klopt dat het begrip burgerschap op verschillende manieren wordt ingevuld. Tegelijkertijd kun je ook zeggen dat scholen – en dat is in de samenleving niet zo heel veel anders – een breed gedeelde opvatting hebben over wat de kern van goed burgerschap is. Het komt erop neer dat je een beetje fatsoenlijk met elkaar omgaat. Dat kun je op veel verschillende manieren laden.

Maar de essentie is: geef een ander de ruimte die je ook zelf wilt hebben, houd je aan democratische spelregels en draag bij aan het algemeen belang. Er is brede instemming over die interpretatie.”

Wat levert onderzoek op?

Geert: “Het blijkt heel goed mogelijk om burgerschapscompetenties op een zinvolle manier in kaart te brengen. Het is haalbaar en het levert na elke meting gegevens op die heel goed gebruikt kunnen worden voor de verdere ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs. Brede dataverzameling helpt scholen ook om hun eigen resultaten in perspectief te zien.

We zien bijvoorbeeld dat de scores op een aantal aspecten in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs omhoog gaan. Als individuele school denk je dan, wat heb ik nou aan m'n fiets hangen? Maar als je breder kijkt, zie je dat er sprake is van een ‘puberteitsdip’. Die gaat meestal vanzelf weer over.”

Anne Bert: “Scholen gebruiken de onderzoeksgegevens op de eerste plaats voor hun eigen ontwikkelingsproces. Ze moeten zelf tot een interpretatie komen. Maar als een school op een bepaalde ‘houdingschaal’ laag scoort, dan zou dat wel iets kunnen zeggen over bijvoorbeeld de mate waarin leerlingen gelijke rechten voor groepen in de samenleving steunen. Dat is natuurlijk relevante informatie.”

Wat moet er gebeuren om het burgerschapsonderwijs nog beter te maken?

Geert: “Het zou mooi zijn om verder te kunnen gaan met het ontwikkelen van instrumenten die nog beter aansluiten bij de behoefte van scholen. Vmbo-scholen geven bijvoorbeeld aan dat het onderzoek nogal talig is. Een van onze collega's gaat na of je via de portfolio benadering ook een beeld kunt geven van wat leerlingen leren.”

“De Alliantie Scholenpanels vormen een mooi platform om daar samen over na te denken en kennis uit te wisselen. Wij denken dat het heel verstandig is om dat nog een poosje vol te houden.”

Anne Bert: “We moeten de samenwerking tussen scholen, onderzoekers en ontwikkelaars blijven stimuleren. De tweede onderzoeksfase sluiten we nu af met het analyseren van de resultaten, het rapporteren en verdere gesprekken en meetings met de scholen. Ook zijn we met elkaar in gesprek over de beste manier om het werk van de Alliantie en de scholenpanels in de komende periode verder in te vullen. Daar kunnen scholen uiteraard weer aan meedoen.”

Geert: “Er ligt ook een taak voor de overheid. Als we als samenleving van scholen verwachten dat ze helpen het burgerschap van nieuwe generaties te bevorderen, dan moet je ze ook faciliteren en handvatten geven. Als dat niet gebeurt, gaat het nog heel lang duren voordat burgerschapsonderwijs werkelijk tot ontwikkeling komt.”

“Maar als scholen weten wat ze te doen staat én de nodige support krijgen, dan kan het heel hard gaan.”

HET KOMT EROP
NEER DAT JE
FATSOENLIJK
MET ELKAAR
OMGAAT.

SCHOLENPANELS BURGERSCHAP:

BURGERSCHAP METEN

Manja Coopmans, Lianne Hoek, Ellen Geboers & Anne Bert Dijkstra, Universiteit van Amsterdam

OVER DE SCHOLENPANELS BURGERSCHAP

Scholen die meedoen aan de Scholenpanels Burgerschap (SPB) brengen in kaart wat hun leerlingen weten, kunnen en vinden op het terrein van burgerschap. De SPB is een van de activiteiten van de Alliantie Burgerschap in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam. De metingen worden sinds ongeveer tien jaar uitgevoerd¹. Deze rapportage gaat over scholen die in de periode 2014 tot 2018 hebben deelgenomen aan de tweede fase van de Alliantie Burgerschap. De burgerschapscompetenties worden gemeten bij leerlingen in groep 7 en 8 in het primair onderwijs en leerlingen uit leerjaar 1, 2 en 3 in het voortgezet onderwijs.

Met behulp van het online meetinstrument Burger-schap Meten (burgerschapmeten.nl) beantwoordden leerlingen een reeks vragen die onder meer inzicht geven in hun kennis, houdingen en vaardigheden op het terrein van burgerschap. Het gaat hierbij om hoe zij met verschillende, algemene en vaak voorkomende situaties ('taken') zouden omgaan, namelijk: democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord han-delen, omgaan met verschillen (zoals sociale, culturele, religieuze) en omgaan met conflicten.

Tabel 1

Schooljaar	Deelnemende klassen	Longitudinale meting
2014/2015	po: groep 7 + 8 vo: leerjaar 1 + 3	po-cohort 1: groep 7; vo-cohort 1: leerjaar 1
2015/2016	po: groep 7 + 8 vo: leerjaar 2 po + vo: schoolkenmerkenmeting	po-cohort 1: groep 8; po-cohort 2: groep 7; vo-cohort 1: leerjaar 2
2016/2017	po: groep 7 + 8 vo: leerjaar 1 + 3	po-cohort 2: groep 8; po-cohort 3: groep 7; vo-cohort 1: leerjaar 3; vo-cohort 2: leerjaar 1
2017/2018	po: groep 7 + 8 vo: leerjaar 2	po-cohort 3: groep 8; po-cohort 4: groep 7; vo-cohort 2: leerjaar 2

¹ Ook tijdens de eerste fase van de Alliantie Burgerschap (2007-2010) namen scholen deel aan de SPB-metingen. Daarnaast vonden metingen plaats op scholen in andere onderzoeken (onder andere COOL5-18). Voor de resultaten uit de eerste fase, zie Peschar e.a. (2010).

De metingen zijn longitudinaal van opzet: leerlingen werden gevolgd van groep 7 naar groep 8 in het pri-mair onderwijs, en van leerjaar 1 naar leerjaar 2 naar leerjaar 3 in het voortgezet onderwijs. Op deze manier ontstonden verschillende cohorten. Tijdens de tweede meting zijn ook vragen gesteld aan leraren, team-leiders en schoolleiders over vier aspecten van het burgerschapsonderwijs op hun school: schoolbeleid, ontwikkelingen en hulpmiddelen, het onderwijsaan-bod en de schoolcultuur (Tabel 1).

WAAROM METEN WE BURGERSCHAPSUITKOMSTEN VAN LEERLINGEN?

De SPB-metingen dienen meerdere doelen. Zo maken de metingen 'opbrengstgericht' werken aan burgerschapsonderwijs mogelijk, waarbij inzicht in wat leerlingen kennen en kunnen benut kan worden, bijvoorbeeld bij het bepalen van leerdoelen en bij de invulling van het onderwijs. Scholen krijgen ook een beeld van waar ze in vergelijking met andere scholen 'staan'. Daarvoor worden telkens vergelijkingen ge-maakt met de burgerschapscompetenties van leer-lingen op andere scholen, en met de burgerschaps-competenties van de eigen leerlingen op eerdere

momenten. Op deze manier maken de SPB-metingen de ontwikkeling die leerlingen en scholen doormaken inzichtelijk. Dit vormt input voor de evaluatie en verdere ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs. Ook dragen de SPB-metingen bij aan het inzicht in de stand van zaken van burgerschapsuitkomsten en de ontwikkeling daarvan (momentopnamen, trends) in het basis- en voortgezet onderwijs in Nederland, waar-over vaak weinig kennis beschikbaar is.

WIE DOEN MEE AAN DE SCHOLEN-PANELS BURGERSCHAP?

Vanuit de Alliantie Burgerschap namen in de tweede fase zo'n vijftig scholen deel aan de SPB-metingen, zowel uit het basis- als voortgezet onderwijs (waarvan de laatste in panels van vmbo en havo/vwo-scholen). Het gaat in de eerste meting om circa 6.000 leerlin-gen; in de tweede en derde meting om circa 4.000 leerlingen; en in de vierde meting om ruim 3.000 leer-lingen. Voor elke meting geldt dat ongeveer driekwart van de leerlingen uit het voortgezet onderwijs kwam, en een kwart uit het basisonderwijs².

HOE STAAT HET MET DE BURGERSCHAPSCOMPETENTIES VAN LEERLINGEN IN NEDERLAND?

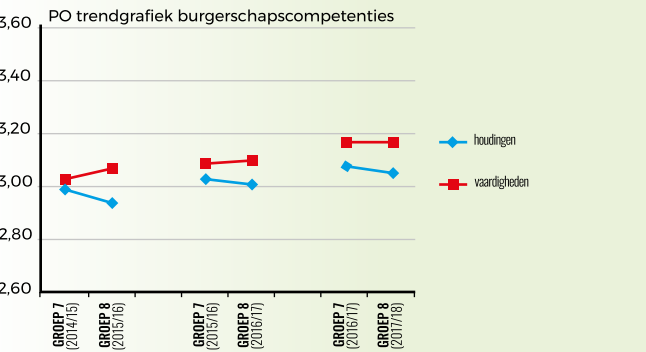
De SPB-metingen geven inzicht in de ontwikkeling die de burgerschapscompetenties van leerlingen in de afgelopen jaren hebben doorgemaakt. Zo zijn er verschillen tussen leerlingen met verschillende ken-merken, verschillen tussen leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs, en verschillen tussen leerlingen in verschillende jaren. In de trendgrafieken zijn deze ontwikkelingen inzichtelijk gemaakt .

Wat zijn de verschillen tussen leerlingen?
Leerlingen verschillen onderling in hun (gemiddelde) burgerschapscompetenties. Zo scoren meisjes op zowel burgerschapskennis als op de andere compe-tenties hoger dan jongens. Ook tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond zien we een verschil: leerlingen waarvan beide ouders in Nederland zijn geboren behalen lagere scores op burgerschaps-houdingen en -vaardigheden dan leerlingen waarvan

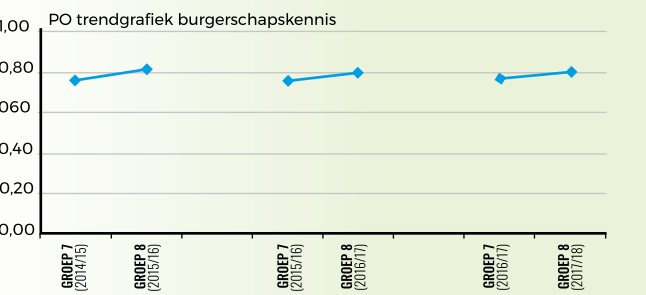
één of beide ouders in het buitenland is/zijn geboren. Op kennis scoren leerlingen zonder migratie-achter-grond hoger. Ook zijn er verschillen tussen leerlingen die op het vmbo naar school gaan en leerlingen in havo en vwo. Zo zijn burgerschapskennis en burgerschapscom-petenties over het algemeen iets hoger onder havo- en vwo-leerlingen dan onder vmbo-leerlingen. Wat daar-naast opvalt is dat onder vmbo-leerlingen een sterkere stijging op burgerschapskennis plaatsvindt dan onder havo- en vwo-leerlingen.

Algemene trends in de ontwikkeling van burger-schapscompetenties in basisonderwijs en voort-gezet onderwijs
Vergelijking tussen de uitkomsten van de metingen van burgerschapscompetenties van leerlingen in 2014 en 2018, laat zien dat de burgerschapsvaardigheden en -houdingen (Figuur 1) van leerlingen uit groep 8 in 2018 hoger zijn dan vier jaar daarvoor. Voor burgerschaps-kennis (Figuur 2) blijkt er weinig verschil te zijn.

Figuur 1

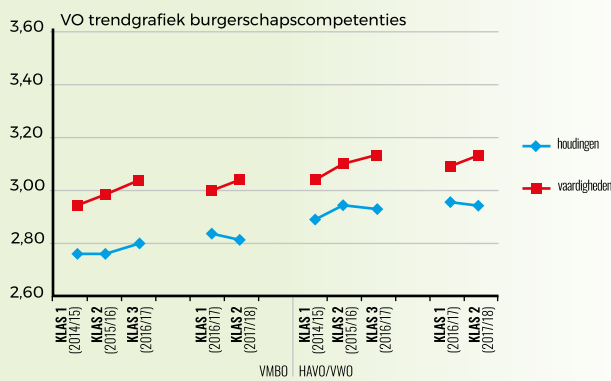
Figuur 2

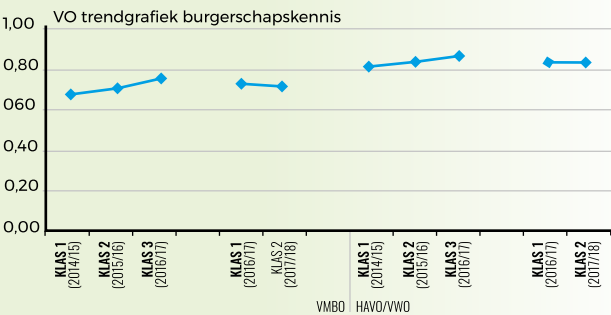
² Voor deze aantallen zijn alleen leerlingen uit het reguliere onderwijs meegenomen die minimaal één valide waarde had-den op de gemeten schaa scores en deel uitmaakten van de beoogde doelgroep. Voor meer gedetailleerde informatie en beschrijvingen van de datasets verwijzen we naar het eindrapport (Coopmans & Dijkstra, 2019).

Over het algemeen scoren leerlingen in het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs in de meest recente meting, net zoals de leerlingen uit groep 8, hoger op burgerschapsvaardigheden en –houdingen dan leerlingen in het eerste leerjaar in 2014 (Figuur 3). Ook de scores op burgerschapskennis blijven voor leerlingen in leerjaar 1 nagenoeg gelijk (Figuur 4), al lijkt zich in 2017 een lichte stijging voor te doen onder vmbo-leerlingen.

Figuur 3

Figuur 4

Het beeld zoals we dat zien aan de start van het voortgezet onderwijs lijkt dus grotendeels overeen te komen met dat aan het einde van de basisschool.

INRICHTING BURGERSCHAPS-ONDERWIJS OP SCHOLEN

Om een beeld te krijgen van de manier waarop scholen het burgerschapsonderwijs inrichten, zijn daarover in 2016 vragenlijstgegevens verzameld. Deze vragenlijst is ingevuld door ruim tachtig schoolleiders en teamleiders en circa vierhonderd leraren afkomstig van ruim vijftig scholen (waarvan circa de helft basis-

onderwijs en de helft voortgezet onderwijs). Om een indruk te geven van het beeld dat naar voren komt, zoomen we in op een selectie van schoolkenmerken (Tabel 2).

Aandacht voor sociale doelen

Scholen die meedoen aan de Alliantie Burgerschap besteden redelijk veel (ruim boven het gemiddelde van de schaal) aandacht aan doelen op het sociale domein, zoals het bevorderen van maatschappelijke betrokkenheid, het bevorderen van integratie in de samenleving, en het leren om conflicten op een goede manier op te lossen. Basisscholen doen dit meer dan scholen voor voortgezet onderwijs.

Iets vergelijkbaars geldt voor het onderwijsbeleid rondom burgerschap. Hierbij valt te denken aan in hoeverre concrete leerdoelen voor burgerschapsvorming zijn vastgelegd en in hoeverre er door leraren op school gelijk wordt gedacht over het burgerschaps-onderwijs.

Stimuleren activiteiten rondom burgerschap

Scholen in het voortgezet onderwijs zijn, weinig verbazingwekkend, meer dan basisscholen bezig met het stimuleren van leerlingen om deel te nemen aan activiteiten zoals stemmen voor klassenvertegenwoordigers, deelnemen aan een internationale reis of uitwisseling, of het volgen van een maatschappelijke stage. Dit doen scholen bijvoorbeeld door het belang van deze activiteiten met leerlingen en/of ouders te bespreken. Overigens zijn de scores niet heel hoog: middelbare scholen geven aan dit gemiddeld genomen 'soms' te doen.

Discussie in de klas

Om een beeld te krijgen van de ruimte die er is voor discussie in de klas, is aan leraren gevraagd in hoeverre bepaalde situaties voorkomen in lessen die gaan over politiek of de samenleving. Voorbeelden van situaties zijn 'als leerlingen het met mij oneens zijn, dan vind ik dat prima', of 'ik moedig leerlingen aan om met mensen te praten die een andere mening hebben'. Scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs scoren hierop grotendeels gelijk: beide groepen doen dit gemiddeld genomen relatief vaak.

Leerling-leraar-relaties

Op zowel basisscholen als middelbare scholen oordeelt de school (zeer) positief over de relaties tussen leerlingen en leraren. Hiervoor is aan schoolleiders,

Tabel 2

Elementen burgerschapsonderwijs	Primair onderwijs Gemiddelde (standaardafwijking)	Voortgezet onderwijs Gemiddelde (standaardafwijking)
Sociale onderwijsdoelen (0-3)	1.93(.32)	1.69(.22)
Financiële middelen voor burgerschapsonderwijs (0-1)		
· Financiële middelen beschikbaar	0.15	0.12
· Weinig/onvoldoende mogelijkheden	0.30	0.11
· Meer financiële middelen nodig	0.24	0.42
Samenwerken met andere organisaties (0-9) Voorbeelditem: 'In welke mate werkt uw school samen met de gemeente?'	0.92(.72)	0.72(1.06)
Stimuleren activiteiten burgerschap (0-4) Voorbeelditem: 'Met voorlichting(savonden) probeert onze school leerlingen te stimuleren om deel te nemen aan burgerschapsactiviteiten.'	1.65(.53)	2.07(.26)
Ruimte voor discussie in de klas (0-4) Voorbeelditem: 'Als u in uw lessen onderwerpen uit de politiek of samenleving behandelt, hoe vaak moedigt u leerlingen dan aan om te praten met mensen die een andere mening hebben?'	2.84(.29)	2.69(.29)
Leraar-leerling-relatie (0-4) Voorbeelditem: 'Leraren zijn altijd bereid om leerlingen te helpen.'	3.28(.34)	3.03(.31)

teamleiders en leraren gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met uitspraken als 'leraren nemen leerlingen zoals zij zijn' en 'leraren en leerlingen vertrouwen elkaar'. Over het algemeen zijn scholen het hiermee (zeer) eens.

BURGERSCHAPSONDERWIJS EN BURGERSCHAPSCOMPETENTIES

In het onderzoek is ook aandacht voor de vraag wat de kenmerken zijn van scholen waar de leerlingen relatief goede burgerschapscompetenties laten zien. Daarbij spelen ook andere factoren een rol. Denk aan de schoolcontext (zoals de leerlingpopulatie), de thuiscontext (bijvoorbeeld in hoeverre zijn ouders bezig met dit onderwerp) en leerlingkenmerken (zoals eerdere kennis over het onderwerp). De volledige resultaten zijn te vinden in het eindrapport³.

De navolgende gegevens bieden een globale indruk daarvan, en zijn gebaseerd op de burgerschapscompetenties van leerlingen uit groep 7, 8 en leerjaar 3, zoals die op één moment, in schooljaar 2016/17, gemeenten zijn⁴.

Als wordt gecontroleerd voor de samenhang van burgerschapscompetenties en geslacht en de etnische achtergrond van de leerling, het onderwijstype (vo), de denominatie van de school en het aantal leerlingen met een migratieachtergrond, komen de volgende factoren naar voren:

- Leerlingen uit zowel groep 7 en 8, als uit leerjaar 3, scoren gemiddeld hoger op burgerschapskennis en burgerschapsvaardigheden op scholen die over voldoende financiële middelen beschikken.
- Leerlingen uit groep 7 en 8 scoren gemiddeld hoger op burgerschapskennis op scholen die meer samenwerken met andere organisaties.
- Leerlingen uit groep 7 en 8 scoren gemiddeld hoger op burgerschapskennis op scholen waar meer ruimte is voor discussie in de klas.
- Leerlingen uit leerjaar 3 scoren gemiddeld hoger op burgerschapsvaardigheden op scholen waar leraren positiever oordelen over leraar-leerling-relaties.

³ Zie Coopmans & Dijkstra (2019).

⁴ Het gaat hier om iets meer dan 1.100 leerlingen in het primair onderwijs, en iets minder dan 2000 leerjaar 3 leerlingen uit het voortgezet onderwijs.

‘ER IS NOG EEN WERELD TE WINNEN’

De Inspectie van het Onderwijs is een van de partners van Alliantie Burgerschap. Welke rol heeft de Inspectie eigenlijk gehad? En hoe ziet inspecteur-generaal Monique Vogelzang de toekomst van burgerschaps-onderwijs?

Vier jaar onderzoek naar burgerschaps-onderwijs. Wat heeft het opgeleverd?

“Er is een proces op gang gebracht waarbij we met elkaar nadenken over de doelstellingen van burgerschaps-onderwijs en hoe je weet of je die ook hebt bereikt. Verschillende partners hebben elkaar aangevuld om daarin een stap verder te komen. Zijn we klaar? Ik denk het niet. Het blijft belangrijk om meer scherp te krijgen in wat we willen bereiken en een vorm te vinden waarmee docenten aan de slag kunnen.”

Bent u tevreden over de manier waarop burgerschaps-onderwijs zich ontwikkelt?

“Je merkt dat iedereen er op zijn eigen manier mee bezig is en dat het nog wat ongericht is. De doelen zijn niet helder genoeg en scholen weten niet of ze de gewenste resultaten ook bereiken. Het is van belang om allereerst in de wet- en regelgeving meer scherp te krijgen in wat de politiek nu eigenlijk met burgerschaps-onderwijs wil bereiken. Aan de andere kant is het belangrijk als de meetbaarheid en de zichtbaarheid van de concrete resultaten in kennis, vaardigheden en houding ook een stap verder worden gebracht. Dat gaat een beetje te langzaam.”

Die conclusie stond ook in een rapport dat de Inspectie twee jaar geleden publiceerde. Is er zo weinig veranderd?

“De minister heeft inmiddels het aanscherpen van de wet opgepakt. Daarnaast zie ik in verschillende sectoren dat burgerschap in de kwaliteitsagenda is opgenomen. Dat betekent dat het onderwerp steeds serieuzer wordt genomen. Wat ik nog te

weinig terugzie, is dat concrete doelstellingen en resultaten in kaart worden gebracht. Dat moet echt beter. De Alliantie heeft laten zien dat het kan. We moeten het alleen met elkaar willen.”

Kunt u concreet maken wat er goed gaat in het burgerschaps-onderwijs? En wat er beter moet?

“Het besef is gegroeid dat het echt belangrijk is dat we met leerlingen spreken over wat voor samenleving we zijn of willen zijn, hoe we omgaan met diversiteit, democratie, onze rechtsstaat, onze rechten en onze plichten. Iedereen ziet dat dit belangrijke onderwerpen zijn en wil er graag mee aan de slag. Aan de andere kant zie je de worsteling. Docenten hebben handvatten nodig waarmee ze aan de slag kunnen.”

“Ik hoop, maar dat weet ik niet zeker, dat die handvatten er komen in het kader van de nieuwe curriculumontwikkeling. De SLO is er ook echt mee bezig. Er zal meer focus moeten komen en er moeten keuzes gemaakt worden. Veel scholen zien socialisatie als het belangrijkste aspect van burgerschaps-onderwijs. In het wetsvoorstel van de minister ligt wat meer nadruk op staatsinrichting.”

Sluit het wetsvoorstel aan bij de dagelijkse praktijk?

“Ik denk dat zowel socialisatie als kennis van de staatsinrichting belangrijk zijn. Als je met elkaar nadent over burgerschaps-onderwijs, dan moet je wel de kaders gebruiken die je als samenleving van belang vindt. Er is altijd gezegd dat burgerschap over kennis, vaardigheden en houding moet gaan. Die drie elementen moeten allemaal aan de orde komen. Alleen socialisatie is niet voldoende. Uit internationale onderzoeken blijkt ook dat de kennis van leerlingen op bepaalde onderdelen achterblijft. Dat kan niet de bedoeling zijn.”

De inspectie deed eerder zelf onderzoek naar Burgerschap. Wat is de reden geweest om ook te participeren in het onderzoek van de Alliantie Burgerschap?

“Omdat toezicht moet aansluiten op de schoolpraktijk. Ons eigen onderzoek was gericht op naleving van de wet. Voldoen scholen aan de wettelijke vereisten? Het antwoord was ja. Maar als je kijkt naar wat het oplevert, zijn we daar kritisch over geweest. De minister is ermee aan de slag gegaan om aan de voorkant, via de wet, meer duidelijkheid te geven. De SLO is aan de slag gegaan met handreikingen

voor docenten en de Alliantie heeft laten zien hoe je mooi in beeld kunt brengen wat het oplevert. Zo moet je die cirkel rond zien te maken. De inspectie wil daar vanuit haar rol en expertise aan bijdragen, door bijvoorbeeld kennis over evaluatie en het zichtbaar maken van resultaten te delen.”

Veel scholen lijken zich er niet van bewust dat ze ‘tussen de regels’ door al heel veel doen aan burgerschaps-onderwijs. Hoe controleer je dan of ze voldoen aan de wettelijke vereisten?

“We hebben steeds gezegd dat scholen in hun schoolplan expliciet moeten maken wat ze precies doen. Als er geen visie achter zit, dan kun je ook niet checken of leerlingen de deur uit wandelen met wat je ze wilt meegeven. Het moet echt expliciet gemaakt worden welke kennis leerlingen meekrijgen. Dat is ook zeker een onderwerp dat aan de orde komt bij schoolbezoeken. Wij constateren hoe het ermee staat en we kijken waar kansen liggen om het beter te doen. Partijen die daar iets aan kunnen bijdragen proberen we vervolgens te stimuleren om daar stappen in te zetten.”

“Ik weet inmiddels uit ervaring dat dit soort dingen niet snel gaan. Dat wat er ligt is mooi en goed. We moeten nu de slag maken om de opgebouwde kennis op te schalen. Dat lukt alleen als je het hanteerbaar maakt en als scholen de noodzaak voelen om ermee aan de slag te gaan. Daarom moet je van twee kanten te werk gaan.”

“Ik hoop dat curriculum.nu het wetsvoorstel verder concretiseert; dat er lesmateriaal komt waarbij we de koppeling tussen doelstellingen en resultaten veel beter kunnen maken. Er liggen nu heel mooie voorbeelden. Daar moeten we mee aan de slag.”

“Burgerschap raakt heel erg aan de kern van het onderwijs. Je triggert leerlingen om na te denken over wie ze zijn en hoe ze zich verhouden tot de wereld. Elke school zou het tot zijn opdracht moeten rekenen om daar concrete doelstellingen aan te koppelen en daar ambitieus in te zijn. Dat is niet makkelijk, want er komen heel ingewikkelde vraagstukken langs.”

“Ik hoop dat besturen en schoolleiders docenten gaan helpen om het gesprek aan te gaan. Want de handelingsverlegenheid die we ook in onderzoeken terugzien, is heel lastig. Er is nog een wereld te winnen.”

LANDEN OP HET RIJKS

Eind 2016 werden de vmbo-opleidingen van het Canisius College en het Kandinsky College in Nijmegen samengevoegd tot vmbo-campus Het Rijks. Directeur Mariet van de Ven greep de kans met beide handen aan om burgerschap een plek te geven in het DNA van de nieuwe school.

“Voordat ik directeur werd van Het Rijks, was ik locatiedirecteur van het Kandinsky College. De ervaring die we daar opdeden, wilde ik graag meenemen en verweven in het curriculum van de nieuwe school.”

“Met het hele team hebben we stevig nagedacht over onze basisprincipes. Misschien wel het belangrijkste uitgangspunt is artikel 1: Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.”

“Op Het Rijks leer je om met elkaar om te gaan vanuit een positieve grondhouding, met respect voor elkaars eigenheid en verschillen. We creëren een veilige en warme leeromgeving en nemen onze leerlingen mee in een brede persoonlijke en sociaal-emotionele ontwikkeling zodat ze zich

kunnen ontwikkelen tot zelfbewuste burgers.”

“Burgerschap staat niet op ons lesrooster, al gaan wij ook op bezoek bij de Tweede Kamer. Het is vooral verweven met het curriculum. Leren in, van en met de omgeving heeft een prominente plaats in het programma gekregen. In het onderwijs zitten ook veel elementen uit de Positive Behaviour Support aanpak. We benoemen de dingen die goed gaan, niet wat er fout is. En we spreken zoveel mogelijk onze verwachtingen uit. Zo creëren we een setting waarin kinderen zich vertrouwd en veilig voelen.”

Geen regels maar routines

“We werken ook niet met regels, maar met routines. Regels hebben iets dwangmatigs, terwijl het vanzelfsprekend moet zijn om je jas in je kluisje op te bergen, je pet af te zetten of je telefoon uit te doen.”

“Leerlingen 's ochtends welkom heten is ook zo'n routine. Je maakt de entree van een leerling bewust belangrijk. Je laat zien dat ze mogen zijn wie ze zijn. Burgerschapsonderwijs zit niet zozeer in kennis van

ons democratisch bestel. Het zit in de manier waarop je met elkaar omgaat.”

Op Het Rijks begint elke dag met een landingsmoment. Onder begeleiding van de mentor wordt de agenda van de dag doorgesproken, meningsverschillen worden opgelost, de actualiteit wordt besproken of er wordt in teams een kennisspelletje gespeeld. Ook dat is burgerschapsonderwijs, vindt Mariet van de Ven: “De docent stelt de wisselende teams samen. Zo leren kinderen dat het vanzelfsprekend is dat je met elkaar samenwerkt en dat je het niet altijd voor het kiezen hebt.”

Helpen de metingen van de Alliantie je bij de inrichting van het burgerschapsonderwijs op de nieuwe school?

“De realiteit is dat we nog volop bezig zijn om twee scholen met twee culturen in elkaar te vlechten. Mensen hebben tijd nodig om aan nieuwe rituelen te wennen. Uit het onderzoek blijkt dat onze leerlingen iets achterblijven op het gebied van kennis,

maar heel hoog scoren als het gaat om attitude. Dat willen we vasthouden. Daarom blijven we graag meedoen aan het onderzoek van Alliantie Burgerschap. Daarnaast werken we steeds meer met kwalitatieve metingen. We vragen leerlingen om te reflecteren op hun eigen gedrag en ontwikkeling. Het is belangrijk dat ze leren om daarover te vertellen. Ouders worden ook steeds nadrukkelijker betrokken om die ontwikkeling in kaart te brengen.”

Wat is de belangrijkste succesfactor van goed burgerschapsonderwijs?

“De mindset van je team. De diepe overtuiging van de mensen met wie je werkt. Het is ook van belang dat je bouwt aan een sfeer waarin leerlingen echt kunnen zijn wie ze zijn. Dat is de kern.”

“Verschillen mogen er zijn en er zijn altijd manieren om er met elkaar op een goede manier uit te komen. Maak met elkaar zichtbaar waar je heen wilt, door het uit te dragen en voor te leven. Daar draait het om.”

Dasja Tuin (l) en leerling-
mediator Jona

‘Als je niks aan burgerschap doet, dan bereid je leerlingen niet goed voor op hun

PLEK IN DE MAATSCHAPPIJ’

**De Alphons Laudyschool in Amsterdam Buiten-
veldert is een van de weinige scholen voor voortgezet
speciaal onderwijs die deelnemen aan Alliantie
Burgerschap. Dankzij de inzet van het hele team
en door leerlingen serieus te nemen, zijn er flinke
stappen gezet, vindt adjunct-directeur Dasja Tuin.**

“De afgelopen jaren is het accent in ons onderwijsaan-
bod veel meer komen liggen op leren leren en op de
sociaal-emotionele ontwikkeling van onze leerlingen.
Burgerschapsvorming speelt daarbij ook een belang-
rijke rol”, zegt Dasja Tuin. “Kunnen rekenen en lezen is
natuurlijk belangrijk. Maar wat schiet je daarmee op als
je niet met mensen kunt omgaan.”

**Alphons Laudy scoort in de meting hoog op houding
en gedrag. Hoe verklaar je dat?**

“Het helpt als je niet te snel denkt dat leerlingen iets
niet aankunnen. Tegen de stroom in hebben we bij-
voorbeeld leerlingmediatie ingevoerd. Daarbij helpen
leerlingen elkaar bij het oplossen van conflicten.
Met wat aanpassingen en extra begeleiding blijkt dit
prima te lukken.”

“Leerlingen worden aangesproken op hun gedrag op
de gangen en in de groep door medeleerlingen. Als

je elkaar serieus neemt, verbetert de houding en het
gedrag en daarmee ook het schoolklimaat.”

“Een veilig en open klimaat is een voorwaarde voor
goed burgerschapsonderwijs. Maar daarmee ben je er
nog niet. Er is in het team veel discussie geweest over
de manier waarop we omgaan met maatschappelijke
en politieke kwesties: de aanslagen van IS bijvoorbeeld.”

“We worden nogal eens geconfronteerd met sterke
meningen, die van thuis worden meegenomen.
Dat maakt het bespreken van bepaalde onderwerpen
in de groep soms spannend. Maar niet bespreken is
geen optie. In het team hebben we het hierover en we
proberen dan zoveel mogelijk van elkaar te leren.”

**Wat is je advies aan scholen die echt werk willen
maken van Burgerschapsvorming.**

“Het is geen kwestie van ‘willen’. Als je niks aan burger-
schap doet, dan bereid je leerlingen niet goed voor
op hun plek in de maatschappij. Hoe je het invult, dat
moeten scholen zelf bepalen. Maar vraag je vooral af
waarom je het doet en wat je ermee wilt bereiken. Zorg
ervoor dat de aanpak past bij je school. Als je dat niet
doet bloedt het dood. En daarmee doe je je leerlingen
te kort.”

**VERLIES JE NIET
IN EEN METHODE
OF EEN LESBOEK-
JE.**

**Kor Posthumus, directeur De Swoaistee,
basisschool voor Jenaplanonderwijs:**

‘OM GELE HESJES TE VOORKOMEN, MOET JE KINDEREN AL VROEG EEN STEM GEVEN.’

“Democratie moet je doen”, vindt
Kor Posthumus. “Op De Swoaistee
geven we kinderen een stem en
maken we leerling-betrokkenheid
in de praktijk waar. Daar draait het
om. Bij burgerschap gaat het over
de invloed die kinderen hebben in
hun eigen groep of in hun school.
En als ze wat ouder worden, geef
je ze invloed in hun eigen wijk en
op hun eigen leven. Als je gele
hesjes wilt voorkomen, dan is het
belangrijk dat je kinderen zo vroeg
mogelijk een stem geeft.”

**Hoe doen jullie dat op
De Swoaistee?**

“We zijn een Jenaplan-school.
Binnen de kerndoelen en referen-
tieniveaus proberen we zo goed
mogelijk aan te sluiten bij de
ontwikkeling en de talenten van de
kinderen. We geven ze ook steeds
meer keuzevrijheid en verantwoor-
delijkheid. Vanaf de middenbouw
doen ze ook mee aan groepsverga-
deringen en beheren ze hun eigen
geldpotjes. In de bovenbouw doen
ze mee aan de wijkkinderraad die
we samen met andere Vreedzame
Scholen in de wijk hebben op-
gezet.”

“De Vreedzame School (red: een
programma dat kinderen leert
om samen beslissingen te nemen
en conflicten op te lossen) is een
effectieve aanpak voor burger-
schapsonderwijs. Het programma
richt zich vooral op sociale com-
petenties. Kennis over burger-

schap blijft wat onderbelicht. Dat
lossen we op door te werken met
Nieuwsbegrip, een methode voor
begrijpend lezen aan de hand van
onderwerpen uit de actualiteit, die
aan burgerschap raken.”

**Hebben de metingen van de
Alliantie geholpen bij de inrichting
van het onderwijs?**

“Niet zozeer bij de inrichting. Daar
blijft altijd ruimte voor discussie.
We zien wel dat de resultaten op
sociale competenties steeds beter
worden en significant hoger zijn
dan van scholen, die nog niet met
een specifiek programma voor
burgerschap werken. Dat heeft het
ons wel gebracht: het besef dat je
echte resultaten boekt als burger-
schap in het DNA van de school
zit; als je vanuit een pedagogische
visie werkt en kinderen echt laat
meepraten.”

**Wat is jouw advies aan scholen die
werk willen maken van Burger-
schapsvorming?**

“Bij heel veel scholen is het wat
onder het kleed geraakt, maar het
is geen kwestie van willen. Het
is een kwestie van moeten. Mijn
advies zou zijn: verlies je niet in het
kiezen van een methode of een
lesboekje. Probeer niet de kennis-
doelen af te vinken, maar probeer
samen te streven naar een cultuur
op school waarin kinderen ertoe
doen. En laat dan maar aan de in-
spectie zien hoe je dat doet.”

SCHOLEN ALLIANTIE BURGERSCHAP

PRIMAIR ONDERWIJS

De Brembocht	Veldhoven
BS de Meerhoef	Veldhoven
De Rank	Veldhoven
Eigenwijs	Veldhoven
De Berkacker	Veldhoven
Prof. dr. Casimir	Veldhoven
BS De Disselboom	Wintelre
De Heiacker	Veldhoven
St. Lambertus	Vessem
De Valkenheuvel	Driebergen
KBS De Griffioen	Prinsenbeek
Windroos	Wijk bij Duurstede
PCBS De Fontein	Den Helder
Pieter Bas	Capelle aan den IJssel
OBS De Swoaistee	Groningen
CBS De Wegwijzer	Groningen
OBS Het Zand	Utrecht
OBS Overhoeks	Amsterdam
OBS De Wateringe / Montessori	Hellevoetsluis
De Piloot	Rotterdam
't Schrijverke	Hellevoetsluis
OBS De Kring	Hellevoetsluis
KBS De Weerijds	Breda
OMBS Meander	De Meern
OBS Heidepark	Lemelerveld

VOORTGEZET ONDERWIJS

Tromp Meesters	Steenwijk
Metameer Jenaplan	Boxmeer
Katholieke	
Scholengemeenschap	Etten-Leur
Lyceum aan Zee	Den Helder
Mavo aan Zee	Den Helder
Dockinga College	Dokkum
SG Nelson Mandela	Purmerend
De Meerwaarde	Barneveld
Het Rijks (Kandinsky)	Nijmegen
Rodenborch College	Rosmalen
Sondervick Mavo XL	Veldhoven
Mundium College,	
Lyceum Schöndeln	Roermond
Lentiz Geuzencollege	Vlaardingen
Mill Hill College	Goirle
H.N. Werkman College	Groningen
Cambreur College	Dongen
Hanze College	Oosterhout
KajMunk College	Hoofddorp
AOC Oost	Enschede
Calvijn College	Krabbendijke
Calvijn met	
Junior College	Amsterdam
OSG Sevenwolden	
Fedde Schurer	Heerenveen
Metameer havo/vwo	Stevensbeek
Metameer vmbo	Stevensbeek
Christelijk Lyceum	Apeldoorn
Breda College	Breda
Alphons Laudyschool	Amsterdam
Altra College Noord	Amsterdam
De Heldringschool	Amsterdam